

EPISCOPUS, ARCHIABBAS BENEDICTINUS, HISTORICUS ECCLESIAE

Tanulmányok
Várszegi Asztrik 70. születésnapjára

Szerkesztette:
SOMORJAI ÁDÁM OSB
ZOMBORI ISTVÁN

BUDAPEST, 2016

DIVERSA MUNDI CLIMATA PERLUSTRARE:
MAGYAROK A KÖZÉPKORI NAGYVILÁGBAN

Annak idején – *in minoribus ordinibus olim existens* – a tudós bencés középiskolai történelemtanár nyitogatta többségükben vidéki falvakból jött, tudásra éhes kisdíákjai elméjét arra, hogy a történelem olyan eseményfolyam, melynek során a benne cselekvő ember mind mélyebben megismeri az őt körülvevő világot, végeredményben az azt teremtő Istent. Azt is gyakran hangsúlyozta – órán is, meg azon kívül is –, hogy ez a világra nyitott megismerés számos ok folytán a 10–12. század között elsöprő lendületet vett, ekkor ugyanis véget ért a középkor első nagyobb korszaka, amikor is a tudásvágyat szűk korlátok – könyvtárak és monostorok falai – közé szorította a nyugat-európai emberek szíven uralkodó kisebbségérzés, bizonytalanság és félelem. Amikor azonban az új korszak beköszöntött, a tudni vágyók más könyvtárakat is felkerestek, s vágnyi kezdtek mindazon csodák saját szemükkel történő látására, amelyekről azideig csak könyvekben olvashattak. Nemrégiben meg ugyanő – immár *in ordine maiore* – a Pásztor házaspárról megemlékezvén azt hangsúlyozta, milyen nagy szerepe lehet a kényszerből új hazát választó egyénnek a népek egymás közötti jobb megértésében. Harminc esztendővel azután, hogy diákkorom lezárult, a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatva az évtizedek előtt oly titokzatosnak tűnő mondatok forrásszerűen is igazolódtak előttem.¹

Már a középkorban is sokféle ok állhatott annak hátterében, ha valaki elhagyta az élete biztonságos keretét jelentő szűkebb és tágabb hazáját, s rövidebb vagy hosszabb időre, esetleg véglegesen külföldre távozott. Az okok rendszerint függtek az utazó társadalmi helyzetétől és a hivatásától, egyszersmind szoros összefüggésben álltak a vallásgyakorlat diktálta viselkedési formákkal is. Az az Adalbert nevű előkelő, aki 1153-ban a pannonhalmi monostor számára végrendelkezett, minden bizonnyal rangjából eredő kötelezettségét teljesítette, mikor az uralkodó parancsára Szicíliaba utazott.² Az első ismert, Párizs híres iskoláit látogató magyart feltehetőleg egyházi hivatása vezérelte döntésében, miként sok ezer, külföldi egyetemre járó késő középkori utódát is.³ Amint a klerikust az előmenetel, a kereskedőt a remélt haszon vezette útján.⁴ A vallási-lelki igény késztetett sokakat, akik költséget nem kímélve a világ keresztény kegyhelyeit tűzték úti céljukul,⁵

1 A szerző az MTA-ELTE-PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője.

2 A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I-XII/B. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp. 1902–1912. I, 602–603.

3 Körmendi Tamás: Lukács (1158–1181). In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Bp. 2003, 59–72. Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979, 39–40.

4 Kropf Lajos: Magyar kereskedő angol fogságban 1388-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 6 (1899) 49–50.

5 Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp. 2003. (História Könyvtár, Monográfiák 20.)

de a reneszánsz hajnalán akadt már közöttük olyan is, aki vitézi tettekben kívánta magát gyakorolni s a világ csodáit akarta inkább látni.⁶ A világ különös – jó és keserű – tapasztalatokkal tárult fel azok előtt is, akik Toldi Miklós módjára királyukkal keltek hadra, majd Itália hadszíntereit járták zsoldoskompániákban.⁷ Az utazást illető döntésben minden bizonnyal fontos szerepet játszott a nyelvismeret, s az ezen alapuló csoport- vagy politikai lojalitás. Andreas Pannonius korábban Hunyadi János seregében harcolt a török ellen, 1445-ben azonban a kartauzi rendbe lépett, itáliai tanulmányi éveiben megszerzett nyelv- és helyismerete lehetett a legfőbb ösztönző erő, mely velencei, ferrarai és páviai letelepedésre készítette.⁸ A Szepességben született Leibici Márton 1460-as években írt emlékirata szerint a bécsi egyetemre járt, abban azonban, hogy végül a bécsi skót bencésnél lett apát, az egyetemi évek mellett nagy szerepe kellett legyen német anyanyelvének is.⁹ A középkori Európában jelentős akkulturációs alkalom volt a királyi házasság. Andreas Ungarus 1269-ben Árpád-házi Mária kíséretében érkezett Nápolyba, ahol végül letelepedett, és továbbra is a magyar királyné szolgálatának szentelte magát.¹⁰ 1235-ben Dénes fia Dénes szepesi ispán is királylányt (Árpád-házi Jolántát) kísért a messzi Hispániába, majd új hazájában katonai tudásával szerzett elismerést magának. Ő azonban nem teljesen önként lett Hódító Jakab alattvalója: mire a hazatérésre gondolhatott volna, az óhazában az öreg II. András király meghalt, s IV. Béla hatalmi berendezkedésének áldozatául esett az apja, Apod fia Dénes: a fiú maradását a közte és a királylány között fennálló rokonság mellett a kényszerűség is indokolta.¹¹ Effajta politikai emigráns volt Szepesi János zágrábi püspök, majd kalocsai érsek is. Ő ifjan Padovában szerzett doktori

6 Zsigmond király menlevele fősáfra, Tari Lőrinc számára így vall erről (1408): „Laurencius ... sue mentis pulcritudine ductus pro actibus militaribus exercendis et augendis diversa mundi climata perlustrare intendit” – *H(ippolyte) D(e)lehaye*: Le pèlerinage de Laurent de Pasztho au purgatoire de S. Patrice. *Analecta Bollandiana* 27 (1908) 35–60, 45–46. Zárandokútja végén Tari személyes nyilatkozata is megerősíti a királyi szavakat: „Tercia causa fuit ad videndum mirabilia et sanctorum miracula Hibernie, quia multum audivi de ipsis mirabilibus et miraculis, de quorum diversitate numerosa de pluribus sum expertus” – uo. 59.

7 Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996, 55–81, 72–73. A szakirodalom rendszerint hangsúlyozza, hogy a magyar nemesség ekkor ismerkedett meg tömegesen nyugati sorstársai étoszával és körülményeivel. A bűnbánattól zárandoklatra vezérelt Krizsaffán fia Györgynek, Nagy Lajos nápolyi hadjárata egyik résztvevőjének 1353. évi beszámolója kiegészíti ezt a tapasztalatot a lelki megrázkódtatás élményével: „Qui quidem Georgius devocione et penitencia ductus, penitencia condigna de suis maximis peccatis – utpote ducentis et quinquaginta homicidiis multisque alterius generis et modi peccatis – sufficienter et devote peracta decrevit peregre proficisci non equitando, sed peditando et visitare purgatorium Beatissimi Patricii episcopi et confessoris” – *Visiones Georgii*. *Visiones quas in purgatorio Sancti Patricii vidit Georgius miles de Ungaria a. D. MCCCLIII*. Edidit L. L. Hammerich. København 1930. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske Meddelelser, XVIII, 2), 76.

8 Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannonius – Nicolaus de Mirabilibus. Közzétette Fraknói Vilmos és Ábel Jenő. Bp. 1886. (Irodalomtörténeti Emlékek I.) VII–XXII, 1–283. (A másik, ebben a kötetben szereplő szerző kolozsvári születésű olaszként tért vissza Itáliába.)

9 *Senatorium sive dialogus historicus Martini abbatis Scotorum Viennae Austriae*. In: *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Tomus II. Edidit Hieronymus Pez. Lipsiae 1725, 623–674.

10 „Magister Andreas Ungarus, felicis recordationis domini Bele et domini Stephani regum illustrium Hungarie quondam capellanus et familiaris” – *Andreae Ungari Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae*. MGH SS 26, 559–580, 560.

11 *Vajay Szabolcs*: *Dominae reginae milites*. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984, 393–414, 404.

fokozatot kánonjogból, 1403-ban azonban belekeveredett a Zsigmond elleni lázadásba, Nápolyi Lászlóval együtt volt kénytelen elhagyni hazáját, s végül Nápoly érsekeként halt meg 1409-ben.¹² Voltak persze olyanok is, akik eleve nem is önként mentek. Beszámolója részletessége folytán közülük is kiemelkedik Magyarországi György, a „Szászsebesi Névtelen”, akit a törökök hurcoltak el két évtizedig tartó fogságba, 1458. évi szabadon bocsátását követően a domonkos rendbe lépett, majd 1502-ben Rómában hunyt el.¹³

A megszokott közösségükből ideiglenesen kiszakadt utazók rendszerint képzeletet megmozgató tapasztalatokkal tértek haza újtukról, elbeszéléseikkel minden bizonnyal gazdagították szűkebb emberi környezetük szellemi-, lelki- és képzeletvilágát. A zarándokok utazásának célja korai időktől fogva a vallási tapasztalat kibővítése volt, bár a 15. században rendre felbukkannak rejtett céljaik is: elhurcolt rokonok felkutatása, a foglyoknak való szentségkiszolgáltatás vagy a rabszöktetés. Ilyen zarándok lehetett az az écsi kismemes is, aki 1395-ben a szentmártoni konventtől kapott kölcsönt, hogy Rómába zarándokolhasson. Hazatérte után minden valószínűség szerint fogadalomból ő lehetett a mecénása annak a *Volto santo*-freskónak, mely a pannonhalmi apátsági templom külső falfelületén került elő, s melynek ábrázolása a római zarándokút mentén fekvő Lucca város Szt. Márton-székes-egyházának ereklyetartó keresztjével mutat szoros rokonságot.¹⁴ Akadtak számosan, akiket bevallottan az ismeretlen világok megismerésének vágya hajtott. A nem szokásos térítő utakra, hanem a krónikák elbeszélései nyomán a Keleten maradt magyarok felkutatására induló domonkos szerzeteseket, Julianus barátot és társait bizonnyal ilyesfajta ösztönzés sarkallta, amikor 1232-ben, majd 1235–1236-ban útra keltek, a felfedezéseikről összeállított beszámolóik azt mutatják, hogy újtuk során különösen éles szemmel figyelték meg az ismeretlen világ számukra különös jelenségeit. Földrajzi tapasztalataik röviddel visszaérkezésüket követően alapjaiban alakították át a magyarországi történetírás addig archaikus, késő antik alapokon nyugvó geográfiai világképét.¹⁵ Az új hazát választók a hazai műveltség elemeit közvetítették és honosították meg idegen földön.

A messze sem a teljesség igényével¹⁶ elősorolt példák két alaptípust (útrakerelő-visszatérő és útrakerelő-új hazát választó) mutatnak, s mindkettő ösztönzőjeként számos okot villantanak fel. Kielégítően bizonyítják, hogy végső soron az útrakerelés viszonylagos biztonságát a magyarországiakkal azonos egyházi-politikai intézményrendszer, az azonos vallási élmény és felfogás, végezetül a célország nyelvének vagy egy közvetítő nyelvnek – a latinnak – az ismerete tette lehetővé, ezek a körülmények formálták a középkori Európát olyan kommunikációs közösséggé, mely lehetőséget adott az élet helyszínének megváltoztatására.

12 *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) 248–254.

13 *Georgius de Hungaria*: Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum. Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481 herausgegeben, übersetzt und eingeleitet von Reinhard Klockow. Köln, Weimar, Wien 1994. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 15.) 11–29.

14 *T(akács) Imre*: Falfestés töredékei a kerengőben. In: Mons sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma 1996, 316–318.

15 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. II, 529–542.

16 Pl. Lászlai János, Gyöngyösi Gergely, Pécsváradi Gábor és mások helyváltoztatását a római magyar gyónatói állás, a római pálos kolostor ill. a ferences köteleim a Szentföldi kolostor meglátogatására motiválták. Ezek kimerítő bemutatását természetesen jelen írásban nem tűztem célomul.

Külföldre szakadt valahai honfitársaink számontartása nem könnyű feladat, nem is tartozik a tervszerű *Hungarica*-kutatás elsődleges céljai közé. Már csak azért sem, mert felbukkanásuk a forrásokban erősen esetleges, a célzottan rájuk irányuló kutatás messze sem hozna a befektetett munkával arányos eredményt: egymással össze nem függő, egyedi mozaikkövek beillesztése a történeti képbe – különösen, ha a szereplők nem tartoztak a befolyásosak társadalmi csoportjába – szinte egyáltalán nem színezné a történelmi tablót, valójában látszani sem látszana rajta. Az a két hazánkfia, akiknek a sorsáról fennmaradt adatokat be kívánom mutatni, az új hazát választók típusába tartozott, egyikük sem tért vissza, nem gyarapította az itthoniak tudását. Mindazonáltal közös volt bennük származásukon és ez utóbbi körülményen túl az is, hogy mindketten megfordultak Rómában – egyikük alkalom-, másikuk életmódszerűen –, továbbá hogy sorsukról a római epizódon kívül egyaránt alig tudunk valamit. Hogy mégis érdemes egykori létükről beszámolni, abból adódik, hogy mindketten jelentős történelmi személyekkel kerültek kapcsolatba: egyikük egy kellemetlen Borgiával, másikuk magával Tengerész Henrikkel. Az sem elhanyagolható, hogy mindkettejük személye jelentőséggel bír Róma városa társadalom- és egy észak-afrikai keresztény hídfő politikai és egyháztörténetében. A rájuk vonatkozó források a pápai kérvénykönyvekben maradtak korunkra, melyekbe 1342 óta vezették be rendszeresen a pápa által jóváhagyott, hozzá intézett folyamodványokat, s a kérvénykönyv-sorozat ma ismert fólíánsainak száma az 1500-as évekig meghaladja a 2000-et, a kötetek pedig egy német kutató becslése szerint csak az 1471–1527 közötti fél évszázadból mintegy másfél millió kérvény szövegét őrizték meg számunkra.¹⁷ A kérvénykönyvek kutatásához rendszeres segédlet nem áll rendelkezésre, még leginkább a margón indexelt egyházmegyei hovatarozás igazíthat el bennünket ('Q' betűvel pl. a középkorban csak a pécsi egyházmegyét jelölték), de a vissza nem térő magyarok nem magyarországi egyházmegyéik indexbetűje alatt szerepelnek, hanem vagy a lakhelyük szerinti illetékes püspökségén, vagy a *de Urbe* – azaz római – megjelöléssel. Ebből érthető, hogy a hasonló jellegű adatoknak pusztán véletlenszerű felbukkanásával számolhatunk.

Mindkét forrásadatunk III. Callixtus pápa idejébe kalauzol bennünket, egyikük azonban – mint látni fogjuk: jó okkal – hét esztendővel későbből visszatekintve mondja el a történetét. Ez utóbbi, életvitelszerűen Rómában időző kérelmező 1465 tavaszán folyamodott II. Pál (1464–1471) pápához, *supplicatio*jában a *Michael Valentini de Hungaria*, azaz Magyarországi Bálint fia Mihály nevet tüntette fel. A forrásnak különös jelentőséget ad, hogy nem egyházi személy és nem egyházi ügyben kérelmezett, s társadalmi állása is alatta volt azoknak, akik rendszerint ekkoriban elérték az írásbeliség „ingerküszöbét”. Nem ő volt ugyan az első magyar, aki hozzá hasonló szerepben tűnik fel a kereszténység fővárosában. 1368-ban ugyanis három asztalos mesterember dolgozott V. Orbán megbízásából a lateráni palota renoválásán, s közülük az egyiket történetesen szintén Magyarországi Mihálynak nevezték.¹⁸ Kései névrokona a folyamodványban előadja, hogy a később tűzveszélyes volta miatt elbontott *borgho di S.Pietro*¹⁹ városrész lakója, és III.

17 Egyszersmind a kutatómunka nehézségeire is rávilágít: Thomas Frenz: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527). Tübingen 1986. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Bd. 63.) 49–50, 67–68.

18 *Pór Antal*: Magyar asztalosok Rómában, 1368-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 7 (1900) 40. A Rómába zárandokként érkezőkre: *Kubinyi András*: Magyarok a késő-középkori Rómában. Studia Miskolciensia III. Miskolc 1999, 83–91.

19 *Anna Esposito*: La città e i suoi abitanti. In: Roma del Rinascimento, a cura di Antonio Pinelli. Roma-Bari 2001. (Storia di Roma dall'antichità oggi), 3–47, 16–17.

Callixtus pápa (1455–1458) pontifikátusa idején vaskereskedő vállalkozást hozott létre a városnegyedben – nyilván emiatt kellett hitelt felvennie. Panaszának az oka az volt, hogy a pápának, a kérvényben csak 'Borgia úr'-ként emlegetett unokaöccse vezetése alatt álló pápai zsoldosok kifosztották, ráadásul az egész családot betegség is sújtotta. Mivel az említett okokból az összecszerűen is részletezett adósságait s beteg feleségének és éppen eladósorba került leányának költségeit fedezni nem tudta, arra kérte a Szentatyát, hogy adjon neki fizetési haladékokat, továbbá erről a haladékról tájékoztassa a hitelezőit, valamint a Város szenátorát, ennek tanácsosait és a Kúria tisztviselőit is. A folyamodványt ebben az esetben nem maga a pápa, hanem az erre jogosult *referendarius* látta el kézjeggyel,²⁰ ő az eredetileg kért egy évnyi haladékokat három hónapra redukálta, s kikötötte, hogy alkalmas kezességet kell a kérelmezőnek biztosítania. Igaz ugyan, egyszersmind a kérelmező szegénységére tekintettel azt is megengedte, hogy az mentesüljön a bulla kiállításával járó kancelláriai taksák megfizetése alól, azaz a szignált folyamodvány maga töltse be az ilyenkor szokásos oklevél szerepét.

A történeti epizód több tanulsággal is szolgál. Elsőként azzal, hogy jelen esetben a pápának nem szűkebb értelemben vett egyházi (*de gratia* v. *de iustitia*) ügyben kellett volna eljárnia, hanem világi joghatóságából kifolyólag. A kérvényező a pápát nem mint az egyetemes Egyház fejét, hanem mint Róma városának kormányzó uralkodóját kereste fel kérésével – vagyis a kérvénykönyvek nem választják szét a pápa különböző joghatóságai szerint hozzá intézett kérelmeket. A Város ekkoriban persze bizonyos fokú önkormányzattal rendelkezett, szenátor és marsallok irányították, de igen nagy hatalommal rendelkezett a pápa főkapitánya és a vezénylete alá tartozó zsoldos gárda. A gárda élén ekkor – ez aligha is meglepő – az első Borgia pápa unokaöccse, Pere-Lluis de Borja, Rodrigónak (a későbbi VI. Sándornak) a bátyja állt,²¹ az ő zsoldosai követték el az előadott méltánytalanságot. Mivel Pere-Lluis 1458-ban, nagybátyjával közel egyidőben halt meg, érthető, hogy Magyarországi Mihály csak ezt követően – talán helyzetének fokozatos súlyosbodása után – szánta el magát jogorvoslat és könnyítés keresésére. Az azonban vitathatatlan, hogy római lakosként a magyarországi származású szegény kereskedő a hatalom felé vezető úton első lépéseit tevő Borgia-dinasztiával került összetűzésbe.²²

A másik kérvényező is Magyarországról származott ugyan, de nem az óhazából érkezett Rómába, hanem sokkal távolabbról. A kérvényt 1456 kora őszen látta el a pápai *datarius* keltezéssel, vagyis az iszlám előnyomulás elleni elkötelezettségéről híres III. Callixtus pápa ekkor hagyta azt jóvá. A folyamodvány célja az volt, hogy kieszközölje a pápa segítségét egy sebesült keresztény harcosokat ápoló kórház számára abban a formában, ahogy akkoriban Róma főpapja ezt a legalkalmasabb módon tehetné: pápai búcsúként.²³ A forrás már különös formuláriumával felhívja magára a figyelmet: hosszú elvi indoklással kezdődik, s csak nagy sokára nevezi meg a benyújtóját, aki Paulus Hungarus, Magyarországi Pál – e néven éppen a harmadik egyházi személy a középkorból – volt, s

20 Petrus Ferriz tarazonai (Spanyolország) püspök személyére – *cui signatura tota est a pontifice credita* – ld. *W(alther) v(on) Hofmann*: Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation. Bd. II. Rome 1914. (Bibliothek des Kgl. Preuss. Historischen Instituts in Rom, Bd. XIII.) 132.

21 *M(ique)l Battlori*: Borja (Borgia), Familie. In: Lexikon des Mittelalters. II. Hrsg. von Bettina Marquis – Charlotte Bretscher-Gisiger – Thomas Meier. München 2002², 461–462.

22 Szövegét ld. a Függelék 2. sz. alatt.

23 *Szovák Kornél*: *Gratiarum et misericordiarum fons*. Bizánci emigránsok Itáliában. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor és Rácz György. Bp. – Piliscsaba 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III.) 377–409, 393.

aki arról igyekezett meggyőzni a szentatyát, hogy *különösen a mostani időkben azoknak a kedvező és jó körülményei érdekében, ... akik a barbár hitetlenekkel szemben folytonos küzdelmeket vállalnak a keresztény hit érdekében, annál jóságosabban és szívesebben kell erőfeszítést tennie, minél nagyobb veszélyeknek vannak azok kitéve mostanság a többi keresztényekhez képest.* A megokolás megfogalmazójához aligha juthatott el még ekkor a nándorfehérvári győzelem híre, ha értesült is róla Rómában (történetesen Flavius Blondus történeti művéből tudjuk ugyanis, hogy 1457-ben a Piazza Navonán megrendezték az ostrom makettjét), annak semmiképpen sem tulajdonított olyan jelentőséget, mint az észak-afrikai keresztény város küzdelmének – ez talán hovatarozási tudatáról is sokat elárul. Paulus Hungarus beszámol róla, hogy a „harmadik földrészen” Afrikában, Cepta városában van egy kórház *a Krisztus Katonaság rendje Afrikai Szűz Máriáról nevezett temploma mellett, melyet a Jézus Katonaság rendjének szerzetesestevére, Magyarországi Pál és az említett város lakói a minap a boldog emlékezetű V. Miklós pápa idejében, a jubileum esztendejében építettek, s amely nagy szegénységben működik, a város ugyanis folytonos harcot vív a hitetlen szerecsenek, Mahomet csatlósai, Krisztus nevének ellenségei ellen, s ennek védelmére nagy számban érkeznek zarándokúton lévő keresztények ebbe a városba.* A kérvényező hangsúlyozza, hogy ösztentsége nem tagadhatja meg a város azon lakóitól a segítségét, akik a keresztényekhez képest százszorosan ki vannak téve a háborús veszedelemnek. Végezetül arra kéri a pápát, hogy a kórházban elhalálozó sebesülteknek engedélyezzen teljes bűnbocsánatot, azoknak pedig, akik az ott ápolt betegek ellátását és gyógyítását anyagilag támogatják, hét esztendőnyi és hét negyvened bűcsút adományozzon örök időkre. A pápa személyesen, a szokásos korlátozás nélkül szignálta és hagyta jóvá a folyamodványt, ami magában is a kérelmező nagy (feltehetően uralkodói követi) tekintélyére utal.²⁴

Figyelmünket először is a helyszín kell, hogy felkeltse. A település Gibraltárral közvetlenül szemben Afrika szirtfokán, Marokkóban ma is létezik, s ugyanúgy különleges a helyzete, miként a spanyol területen lévő angol exklávénak. Története a görög régiségbe nyúlik vissza, a görögöktől kapta eredetileg a közelben fekvő hét hegy után a Ἑπτὰ Ἀδελφία nevet. A római császárkorban Mauretania Tingitana tartomány legfontosabb városává fejlődött Septem néven, amit a Hispániából támadó vandálok 429-ben elfoglaltak. 534-ben Justinianus császár rekonkvisztája során ismét bizánci kézre került, s a császár Septon néven építtette újjá a *castellumot*. Az erősítésre hamarosan a gótok toledói királysága terjesztette ki a befolyását, végül 709-ben az arabok foglalták el, s huzamosan az uralmuk alatt is maradt. Az ekkor Sabta néven számon tartott település leghíresebb muszlim szülötte a hazai tudományosság előtt sem ismeretlen geográfus al-Idrisi (1100–1165) volt. A város szempontunkból lényeges időszaka a 15. századdal köszöntött be: a konstanzi zsinaton lemondott XXIII. János pápa tevőleges támogatásával 1415-ben I. János (1385–1433) portugál király visszahódította az araboktól, akik két ízben is majdnem eredményes kísérletet tettek a visszafoglalására, csak a portugál infáns, Tengerész Henrik vezette nemzetközi legénységű flotta mentette meg a várost. 1418-ban a konstanzi zsinaton megválasztott V. Márton pápa egyik legelső intézkedése volt még Konstanzban, hogy *Romanus pontifex* kezdetű bullájával a bragai érsekség suffraganeusaként püspökséggé emelte Septen(sis) / Cepten(sis) néven, s még aznap *Rex regum* kezdetű keresztesbullával egész Portugáliát a mórak elleni harcba szólította. 1416-tól a város János király negyedik fiának, a portugál trónra eséllyel sem rendelkező

²⁴ Szövegét ld. a Függelék 1. sz. alatt.

Tengerész Henriknek (1394–1460) az uralma alá került: öt rögtön a hódítást követően Ceptában üttették lovaggá, s ettől fogva a város védelmének szentelte életét, többek között ő vezette a felmentő flottákat. Akkor is kiállt az ekkor már Ceuta néven nevezett telep megvédése mellett, amikor az már elvesztette kereskedelmi jelentőségét. 1437-ben az araboknak Ceuta átadását azzal sem sikerült kierőszakolniuk, hogy a tangeri ütközetben foglyul esett Ferdinánd infáns váltságdíjául kérték a várost. A portugál hódítás okai nem tisztáztak, nem szabad ugyanis megfelelkezni arról a tényről, hogy Hispánia déli része ekkoriban mór uralom alatt állt, s az összeköttetés biztosítása önmagában is súlyos nehézségek elé állította az infánst. Úgy látszik azonban, hogy a portugálok az indiai tengeri utak felderítését célzó hajók bázisává fejlesztették a várost, ahol 1430 előtt már egy külön kormányzati intézményt, a Casa de Ceuta-t is létrehoztak, mely az afrikai nyugati part felderítését koordinálta. V. Miklós *Romanus pontifex* kezdetű bullájában az egész keresztény világ várakozását fejezte ki akkor, amikor arról beszélt: az Afrika partvidéken folyó felderítőutak azt szolgálják, hogy az Indiába vezető tengeri utat megtalálják, s az ott élő Tamás-keresztyényekkel szövetkezve harapófogóba fogják a muszlimokat – nem kizárt, hogy Paulus Hungarus ekkor járt első alkalommal követként Rómában. A pápai bulla mindenesetre Portugáliának adományozta az összes szigetekre és tengerekre vonatkozó hódítási és kereskedelmi monopóliumot.²⁵

A forrásban előkerülő másik figyelmet keltő intézmény a Krisztusrend, vagy Krisztuskatonaság (*Militia Iesu Christi*), melynek a tagja volt a Rómában kérvényező Magyarországi Pál. A magyar egyháztörténetben nem véletlenül ismeretlen lovagrendet Dénes (1279–1325) portugál király alapította 1318-ban a felosztatott Templomos Rend tagjaiból és vagyonából. A rendet 1319-ben XXII. János pápa erősítette meg *Ad ea, ex quibus cultus* kezdetű bullájával, s a többi lovagrendhez hasonló módon a ciszterci regula követését írta elő a rend tagjainak. Előírásainak megfelelően a renden belül a világi joghatóságot a nagymester, a lelkít a nagyperjel gyakorolta, I. János király halálával, 1433-ban azonban a nagymesteri hivatal a királyi házra szállt. Tengerész Henrik infáns lett a rend nagymestere s tetemes nagymesteri javadalmából finanszírozta az afrikai nyugati part felfedezését és Guinea meghódítását. 1456-ban III. Callixtus pápa az egyházi joghatóságot a teljes afrikai és dél-ázsiai portugál kolónia felett a nagymesterre ruházta – nem kizárt: Magyarországi Pál Rómában járva a kérvényezésnél fontosabb, diplomáciai feladatot is kapott. Tengerész Henrik halála után a nagymesteri hivatalt végül a Szentszék a királynak adományozta, akinek ehhez le kellett tennie a fogadalmat, s ez lassanként a rend szekularizálódásához vezetett. A szerzet létrehozásának körülményei világosan mutatják a célt: a Szentföldön kipróbált templomos szervezetet új néven a mongolok iszlám hitre térését követően létrejött „muszlim sorompó” áttörésére szánták, nem is eredmények nélkül.²⁶ A 16. század második felének fejleményei, a spanyol előrenyomulás és Ceuta megszerzése, valamint a Krisztusrend szekularizációjának megindulása más irányt szabtak a későbbi eseményeknek.

Vizsgálatunk szempontjából annak van különös jelentősége, hogy a kérvényező rendtag a világi joghatóságot gyakorló nagymester engedélyével – valószínűleg kifeje-

25 *M(ariano) Arribas Palau–H(ans)–R(udolf) Singer–L(udwig) Vones*: Ceuta. In: Lexikon des Mittelalters. II. Hrsg. von Bettina Marquis – Charlotte Bretscher-Gisiger – Thomas Meier. München 2002², 1643–1645.

26 *A(delhelm) Jann*: Christusorden. In: Lexikon für Theologie und Kirche. II. Hrsg. von Michael Buchberger. Freiburg im Breisgau 1931, 942–943. *K(asper) Elm*: Christusorden. In: Lexikon des Mittelalters. II. Hrsg. von Bettina Marquis – Charlotte Bretscher-Gisiger – Thomas Meier. München 2002², 1946–1947.

zett parancsára – utazhatott csak a harcterről Rómába, s hogy ott személyesen nyújtotta be *supplicatio*ját, arról a fennmaradt kérvény formuláriuma győz meg bennünket. Ha a kérvény elvi megokolásaként használt érveket analógiaként alkalmazzuk, Magyarországi Pálnak is zárandokként kellett Portugálián át Észak Afrikába érkeznie, feltehetőleg már eleve azzal a céllal, hogy részt vegyen a hit háborújában. Hogy eredendően valamilyik aragón Ungaro-család leszármazottja lett volna, aligha valószínű, minden bizonnyal Magyarország volt hosszú utazásának kiindulópontja. Ceutában, az észak afrikai hídfőn lépett be az ekkoriban virágzó Krisztusrend szerzetébe, s 1450-ben ott a városlakók (s feltehetőleg V. Miklós pápa) támogatásával a harcban megsebesültek és a zárandokok részére kórház építésébe kezdett. 1456-ban aztán, éppen abban az esztendőben, mikor a Hunyadi és Kapisztrán vezette had kiverte a törököt Nándorfehérvár alól, a „győzedelmes város” kórházában ápoltak képviselőjében, a nagymester engedélyével és követeként Rómába ment, hogy ott búcsúlevelet szerezzen a pápától a kórházi körülmények javítására. Személyében a domonkos kánonjog-kommentátor²⁷ és a római Santa Balbina templomban oltárt szentelő paphoszi püspök²⁸ mellé egy harmadik Paulus Hungarus sorakozott fel egyházi emberként. Igaz, hogy sem író, sem püspök nem volt, mindenesetre harminc esztendővel korábban jutott el annak az Észak-Afrikának nyugati csücskére, melynek keleti nagyvárosában, Alexandriában 1480 körül a domonkos utazó, Felix Faber kíséretében fordult meg egy szintúgy Rómához is kötődő magyar kanonok, Lászlai János. Paulus Hungarus azonban nem az első magyar volt, aki a muzulmánok elleni harcban találta meg élete célját, pályája sokban hasonlít az 1357-ben a muszlim frontról levelet író Cselenfi Sándor fia Jakabéra.²⁹ Hogy Indiába indult-e, azt persze aligha dönthetjük el forrásunk segítségével, a Lászlai sírkövén olvasható igazságot azonban megerősítette: *Roma est patria omnium fuitque*.

FÜGGELÉK

1.

Róma, S. Maria Maggiore, 1456. szeptember 24.

III. Callixtus pápa jóváhagyja Magyarországi Pálnak a ceutai kórház érdekében benyújtott búcsúfolyamodványát.

Egykorú másolata: ASV Reg. Suppl. 498, fol. 199^v–200^v. Bal margón a szöveg élén: C(eptensis),
alatta a szövegtest közepén: Indulgentia.

Beatissime Pater! Etsi cunctos Christi fideles Sedis Apostolice clementia gratiis et favoribus prosequitur, circa tamen eorum presertim istis temporibus, qui barbaris infidelibus oppositi continuas pro fide Christiana agones subeunt, favores et commoda eo be-

27 *Kapitánffy István–Szepessy Tibor*: Paulus Hungarus két notabiliájának magyar vonatkozású helyei. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János és Székely György. Bp. 1974. (Memoria saeculorum Hungariae I.) 279–314.

28 Az adatot fenntartó felirat fényképe: Róma, Santa Balbina Bazilika. Szerk. Ladócsi Gáspár, Németh László. H.n., é.n. 47.

29 *Engel Pál*: A török–magyar küzdelmek legrégibb fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből). In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp. 1993, 33–40.

nignius et gratus debet assurgere, quo maioribus illi, quam ceteri Christi fideles¹ periculis modo sunt expositi. Hinc est, quod cum de Dei gratia victoriosa civitas Cepta in Affrica tertia mundi parte sola nunc sit, que Iesu Christi nomen confiteatur, et pro eo cum ordine Militie Iesu tantum barbarie perpetuis bellorum periculis fatigetur, cum itaque in dicta civitate Ceptensi quoddam hospitale pauperum iuxta ecclesiam Beate Marie de Affrica dicti ordinis Militie Iesu Christi in tanta paupertate existat, quod Christi fideles, qui² cottidie a Sarracenis vulnerantur,³ in ipso hospitali degentes non possunt congrue sustentari ipsaque civitas Ceptensis in partibus occidentalibus situata, que continuam gerit pugnam contra perfidos Sarracenos, sequaces et Machameti, Christi nominis⁴ inimicos, pro cuius defensione quamplurimi Christi fideles peregrinando causa defensionis ad illam civitatem confluunt et in mari ac in terra pugnando contra predictos Christi hostes multi ex illis moriuntur et⁵ vulnerantur, ne ipsi Christi fideles vulnerati simili modo propter inopiam et desolationem moriantur et periant, sed potius ut salubria remedia et sanitatem sumant ad defendendum ipsam civitatem diutius in huiusmodi simili periculo et in illo gravissimo tempore ab infestationibus⁶ impiorum Sarracenorum ad laudem Dei altissimi et ipsius Gloriose⁷ Virginis Matris Marie, ut frater Paulus Hungarus dicti ordinis Militie Iesu Christi et habitatores dicte civitatis dudum felicitis recordationis tempore Nicolai pape quinti in anno iubilaeo devotionis zelo accensi dictum hospitale edificarunt pro peregrinis ac aliis ad illud confluentibus et presertim pro Christi pauperibus vulneratis a Sarracenis ac pro illis, qui a captivitate Sarracenorum⁸ fugiunt, ut ibidem derelicti et desolati medicamenta et consolationes inveniant, attento, Pater Sancte, prout pro opere meritorio suffragium S(anctitas) V(estra) non debeat dictis habitatoribus denegare, quia maxime maioribus illi, quam ceteri Christi fideles, perpetuis bellorum periculis et modo in centuplo prepetiti et expositi existunt, idcirco supplicat S(anctitati) V(estre) humiliter et devote dictus frater Paulus pro parte dictorum Christi pauperum vulneratorum, quatenus de solita⁹ vestra clementia V(estra) S(anctitas) ordinare et gratiose pro subsidio et auxilio spirituali¹⁰ concedere dignemini ex eo, quod dictum hospitale congruis honoribus frequentetur et ut Christi fideles eo libentius causa devotionis confluant ad illud, et ad sustentationem pauperum predictorum¹¹ promptius manus porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius se conspexerint refectos, ut quicumque¹² Christi fideles utriusque sexus, qui dies suos clauserint extremos in dicto hospitali, remissionem indulgentiarum omnium peccatorum¹³ habeant et consequi valeant plenariam in mortis articulo de omnipotentis Dei misericordia, et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi omnibus et singulis vere penitentibus et confessis, etiam qui ad reparationem et conservationem seu sustentationem pauperum predictorum¹⁴ vulneratorum dicti hospitalis, quotienscunque manus porrexerint adiutrices, pro qualibet piarum manuum elargitione huiusmodi septem annos et totidem¹⁵ quarentenas¹⁶ indulgentiarum de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxare ac omnibus et singulis Christi fidelibus, fratribus et sororibus dicti hospitalis et perpetuis futuris temporibus duraturam auctoritate Sedis Apostolice misericorditer indulgere et concedere dignemini de gratia speciali. Fiat, ut petitur. A(Ilfonso). Datum Rome apud¹⁷ Sanctam Mariam Maiorem,¹⁸ octavo Kalendas Octobris, anno secundo.

¹ utána kihúzza xi ² javítva que-ből ³ utána kihúzza a Sarracenis ⁴ javítva nomine-ből ⁵ utána kihúzza ver

⁶ feleslegesen megismétli ab ⁷ javítva gratiose-ből ⁸ utána kihúzza fugiunt ⁹ javítva desolata-ból ¹⁰ javítva speciali-ból, a javító szíglája: An. ¹¹ utána kihúzza pro Christi proc ¹² a kéziratban helytelenül quibuscunque

¹³ a kéziratban helytelenül predictorum ¹⁴ An. szíglával sor fölött beszúrva ¹⁵ An. szíglával sor fölött beszúrva

¹⁶ olvasd: quadragenas ¹⁷ utána kihúzza Sanctum Petrum ¹⁸ An. szíglával sor fölött beszúrva

2.

Róma, Szt. Péter, 1465. március 29.*II. Pál pápa nevében a referendárius jóváhagyja Magyarországi Mihály folyamodványát az adósságai visszafizetésének elhalasztását illetően.*

Egykorú másolata: ASV Reg.Suppl. 580, fol.57^{r-v}. Bal margón a szöveg élén: S. Mediolan(ensis), a szövegtest közepén: Dilacio.

Beatissime Pater! Exponit S(anctitati) V(estre) devotus orator vester Michael¹ Valentini de Ungaria laicus in burgo Sancti Petri de Urbe² moram trahens, quod cum tempore fe(licis) re(cordationis) domini Calisti pape III. S(anctitatis) V(estre) predecessoris nonnullas provisiones pro sustentatione vite et manutentione familie sue fecisset ac ferrum et paleas emisset ac alia bona haberet, tamen tam per stipendiarios ecclesie, videlicet familiares quondam domini Borgie dicti domini Calisti nepotis, qui ferrum et paleas et alias provisiones domus sibi nulla subsistente causa³ rationabili abstulerunt usque ad valorem ducentorum ducatorum, quam propter sinistros eventus et continuas infirmitates, quibus diu detentus existit,⁴ prout detinetur de presenti, necnon quia triginta ducatos in die Adventus Capitis Sancti Andree, quos in bursa habebat, amisit, ita depauperatus existit, quod creditoribus suis de summa quadraginta ducatorum, in quibus eis tenetur et obligatur, de presenti satisfacere minime potest. Et si, Pater Sancte, e(adem) S(anctitas) V(estra) sibi aliquem terminum, infra quem dictis creditoribus satisfacere posset, prefigeret,⁵ interim ipsis creditoribus satisfacere posset, supplicat igitur e(idem) S(anctitati) V(estre) dictus orator, quatenus sibi, qui uxorem infirmam et filiam nubilem habet, ad subveniendum paupertati ipsius et familie terminum unius anni a datis presentium computandum concedere et indulgere misericorditer dignemini de gratia speciali, prohibentes eisdem creditoribus, ne pignora apud eos occasione dictorum debitorum deposita vendere⁶ ac alme Urbis senatori et eius maristallis omnibus, quam aliis Romane Curie officialibus, ne termino dicti anni durante ipsum Michaellem occasione predictarum⁷ peccuniarum molestent seu molestari faciant, constitutionibus et ordinationibus apostolicis et statutis alme⁸ Urbis ceterisque in contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque. Concessum, ut petitur, ad tres menses prestita cautione ydonea. Pe(trus) Tirasonen(sis). Et quod presentis supplicationis sola signatura sufficiat absque aliarum litterarum desuper confectione. Concessum. Pe(trus) Tirasonen(sis). Datum Rome apud Sanctum Petrum, quarto Kalendas Aprilis, anno primo.

¹ a margón F.d.R. szíglával besúrvva ² utána kihúvva tra ³ utána kihúvva roni ⁴ F.d.R. szíglával utána kihúvva ita depauperatus est, quod creditoribus suis de summa quadraginta ducatorum, in quibus ⁵ a kéziratban profigeret ⁶ a kéziratban vendere ⁷ utána kihúvva peccuam ⁸ utána kihúvva vs